

MURÂDİYE KÜLLİYESİ

Bursa'da XV. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen külliye.

Sultan II. Murad tarafından yaptırılan ve bulunduğu semte adını veren külliye **camii, medrese, hamam, imaret, çeşme ve bâninin türbesinden** oluşmaktadır. Hazîresine birçok şehzade ve saray mensubu defnedildiğinden zamanla çeşitli ilâvelerle genişlemiştir.

CAMİ. Külliyenin ana binası olup beş gözlü son cemaat yeri, arka arkaya iki büyük kubbeli harim kısmı ve iki yanda birer kubbeli tabhâneye sahiptir. Duvarlar üç sıra tuğla ve bir sıra moloz taşla örülmüş, fakat taşların ebadı birbirinden farklı olduğundan aralarına düşey tuğlalar yerleştirilmiştir.

Basık kemerli cümle kapısı üzerinde yer alan celi sülüs Arapça kitâbeden camii inşaatının 828 Recebinde (Mayıs 1425) başlayıp 830 Muharreminde (Kasım 1426) bittiği anlaşılmaktadır.

Yapının önünde yer alan beş gözlü son cemaat yeri dört mermer pâye ve aralarda iki granit sütun üzerine oturmakta, ortadaki bölüm tamamen mukarnas dolgulu ve mukarnaslı tromplu kubbe, bunun iki yanındaki bölümler prizmatik üçgenli tromplu kubbe, en dışta iki yan bölümler ise aynalı tonozla örtülüdür. Maksûreleri dört basamakla çıkılan son cemaat yerine iki pencere ile doğudaki iç koridora, batıdaki asma katına ait iki kapı açılmaktadır. Pencereden bozma oldukları anlaşılan bu kapıların alınlıkları bitkisel süslemeli, pencerelerin alınlıkları ise geometrik desenli mozaik çinilerle kaplıdır. Batıdaki çinileri yok olduğundan yerine sıva üzerine boyama yapılarak çini görünümü verilmiştir. Son cemaat yerinde revak cephesi, çeşitli boyut ve biçimde tuğlaların on beş değişik geometrik şekilde örülmesiyle hareketlendirilmiş ve bilhassa kuzey cephesi saçak silmesinin alt kısmında bu süslemeye firûze renkli sırlı tuğlalar katılmıştır.

Eni ve boyu yaklaşık aynı ölçülerde olan Bursa kemerli giriş eyvanının iki yanına stalaktitli mihrap nişleri açılmış, kemer alınlığına revakta olduğu gibi mozaik çini ile bitkisel süsleme yapılmıştır. Çok ince bitkisel motiflerle süslenmiş ve birkaç parçası boş bırakılmış künde-kârî tekniğindeki ahşap kapı kanatları devrine aittir. Üst kartuşlarında kûfi hatla, “Yâ hayyü yâ kayyûm yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm”, sülüs hatla da, “Yâ hafiyye'l-eltâf neccinâ mimmâ nehâf” yazılıdır.

Giriş holü üzerindeki çini levhalar ve stalaktitlerin ortasında malakârî tavan göbeği yer almaktadır. Burada yaklaşık 6,5 m. yükseklikte bir asma kat vardır. Sağ eyvandan bir kapı ile çıkılan bu katın iç mekâna bakan bir penceresi, son cemaat yerine ise beş şahnişin açılmaktadır.

Girişte, tavanda yer alan yirmi dört kollu yıldızlardan gelişen geometrik süslemeli muhteşem ahşap göbek daha önce mihrap kubbesinin batı ayağı dibinde bulunan müezzin mahfiline ait olup 1855'ten sonra yapılan onarım esnasında buraya monte edilmiştir. Bunun üzerindeki ahşap müezzin mahfili de sonradan yapılmıştır.

Girişin sağ ve solundaki maksûrelerin duvarları, mihrap duvarının minber arkasına düşen köşesi ve pencere altlıkları firûze renkli altıgen çinilerle, mihrap mekânının doğu ve batı duvarları ise araları üçgen firûze sırlı tuğlalarla dolgulanmış altıgen zümrüt yeşili çinilerle kaplıdır. İki ana kubbeyi ayıran kemerin kaideleri de birbirine lâcivert kollarla bağlanan altıgen mavi çinilerle kaplanmış ve aralarına beyaz sırlı üçgen tuğlalar yerleştirilmiştir. Mihrabın doğu tarafında firûze ve lâcivert çini ile beyaz konturlardan panolar oluşturulmuştur. Zümrüt yeşili çinilerin ve bütün çini panoları çevreleyen bordürlerin daha önce Yeşilcami'de de kullanılmış olması aynı Tebrizli usta grubunun burada da çalıştığını göstermektedir.

Prizmatik Türk üçgenlerine oturan ana kubbe üçgen trompludur, sağ ve sol eyvanlar yine Türk üçgeni kasnağa oturur, fakat mukarnaslı trompludurlar. Mihrap kubbesi üçgenli kasnağa oturur ve geçiş elemanı olarak çok iri mukarnaslı ve neredeyse duvarın ortasına kadar inen damlalı tromplara sahiptir.

Eyvan kemer ayaklarının her ikisinde de celî sülüs besmele, batı eyvanının kible duvarında muhakkak besmele ve bunun altında sülüsle, “Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir” meâlindeki âyet (el-Bakara 2/149) yazılıdır. 1320 (1902) tarihli yazıların hattatı Ömer Vasfî Efendi’dir. Mihrabın batısındaki duvarda mevcut bir levhada Şeyh Sırrı Efendi’nin celî ta’likiyle yine aynı âyet yazılıdır. Bu yazının tam karşısında aynı ölçülerde bir Kâbe örtüsü asılmıştır.

Caminin 1855 depreminden sonra tamamen alçıdan yapılan mihrabı rokoko üslûbunda olup hem kavsarası hem süslemesi devrin özelliklerini yansıtır. Yanan minberin yerine birkaç basamaklı, son derece basit olarak yenisi yapılmıştır.

Civar köylerin birinden getirilip buraya monte edildiği hakkında bir rivayet de bulunan 1315 (1897-98) tarihli ahşap minber, mihrabın üslûbu ile benzerlik göstermediği gibi beyaz yağlı boya ile boyanmıştır.

Tuğla iki minareden doğuda olanı eskidir ve hem aşağıdan hem asma kattan girişi vardır. Batıdaki ise yeni olup sadece asma kattan girilmekte ve kaidesinde 1322 Muharrem (Nisan 1904) tarihi yer almaktadır.

1623 yılına ait bir belgede zikredilen şadırvanın yerine mihrapla beraber yenisi yapılmış olmalıdır.

1855 depreminde cami hafifçe zedelenmiş, minaresi yarılmış, türbe kubbesi ayrılmış, medresenin dersane ve duvarları zarar gördüğü için büyük bir onarım geçirmiştir.

MEDRESE. Caminin batısında yer alan medrese on altı hücreli, sekizgen şadırvanlı revaklı avlusu ve yazlık dersane eyvanı ile tipik bir erken devir yapısıdır. Tamamen moloz taş ve tuğla hatıllı olarak inşa edilmiştir. Giriş eyvanı Türk üçgenli ve mukarnaslı tromplu kubbelidir. Medresenin revakı odalardan daha yüksektir. Her odada bir ocak, bir pencere ve duvarlarda üçer niş, köşe odalarında ise ikişer pencere ve altışar niş bulunmaktadır. Bina restore edilirken ocak yaşmakları kapanmıştır. Girişte iki adet korint başlıklı sütuna oturan revakın diğer bölümleri tuğla pâyelerle taşınmaktadır.

Avluyu üç taraftan çevreleyen revakın yan kolları kubbeye, giriş tarafı ve bütün medrese hücreleri ise aynalı tonozla örtülmüştür. On basamakla çıkılan ve önünde revak bulunmayan dersane eyvanının kubbesi sekizgen kasnağa oturur, köşelikler yine stalaktitlidir. Dershanenin, pencerelerin üst sövelerine kadar yarısı yok olmuş firûze renkli çini ile kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Kurşunları tamamen dökülmüş ve duvarları harabe halinde iken 1951 yılında restore ettirilen bina verem savaş dispenseri olarak kullanılmaktadır. Medresenin batısında köşede bulunan çeşme orijinal olup büyük bir kemer içine tuğladan inşa edilmiştir; kitâbe yeri boştur, suyu da akmamaktadır.

HAMAM. Külliye'nin en batısında ve dört yol ağzında yer alan hamam üç sıra moloz taş ve üç sıra tuğla hatıllı olarak inşa edilmiştir. Sekizgen kasnağa oturan, 10 m. çapında, sivri tromplu bir kubbe ile örtülü olan soğukluk kısmı, iki eyvanlı ve dikdörtgen biçimli sıcaklık kısmı ile iki halvetten oluşan hamam çok basit ve sadedir. 1986 yılına kadar dökümhane olarak kullanılmakta iken onarıp aslına döndürülmüştür.

İMARET. Caminin 20 m. kadar kuzeydoğusunda bulunan imaret 13 × 40 m. ebadında olup moloz taştan inşa edilmiş ve alaturka kiremitle kaplanmıştır. Uzun yıllar depo halinde ve bakımsız kaldıktan sonra Aralık 1996’da restore edilmiş olup günümüzde “dârüzziyâfe” olarak kullanılmaktadır.

SULTAN MURAD TÜRBEŞİ. 855 (1451) yılında inşa edilen türbe banisinin vasiyetine uygun biçimde üzerine yağmur yağması için üstü açık, hâfızların Kur'an okuması için de etrafı galerili olarak düzenlenmiş, sultanın naaşı doğrudan toprağa gömülmüştür. Bir sıra kesme taş ve iki sıra tuğla duvar örgüsüne sahip türbenin özellikle kalem işleriyle süslü ahşap saçağı çok muhteşemdir.

İçinde hiçbir süslemenin bulunmadığı türbe, 13,45 × 13,45 m. ile 6,90 × 6,90 m. ebadında iç içe geçmiş iki kareden oluşmaktadır, arada 3,25 m. genişliğinde bir galeri vardır. Orta bölüm, hem kaideleri hem başlıkları devşirme dört sütun ve dört pâyeye üzerine sivri kemerlerle oturan tromplu kubbe ile örtülüdür. Kapının bulunduğu duvarla karşısında ikişer, diğerlerinde ise üçer pencere açılmıştır. Doğu kenarında pencereden bozma bir kapı ile girilen Sultan Alâeddin Türbesi vardır.

SULTAN ALÂEDDİN TÜRBEŞİ. Kare mekânlı bu yapıda II. Murad'ın Alâeddin, Ahmed, Orhan adında üç oğluyla Şehzade Hatun adında bir kızı yatmaktadır. Bursa'nın çeşitli istimlâklerle kaldırılan mezar taşları ve türbelerinin kitâbelerinin de getirildiği caminin hazîresinde şu türbeler yer almaktadır:

ŞEHZADE AHMED TÜRBEŞİ. Murâdiye Camii ile II. Murad Türbesi arasında bir sıra kesme taş ve iki sıra tuğladan inşa edilmiş yapı sekizgen planlıdır. Her yüzündeki üçer sıra pencerenin kemerleri tuğla ile işlenmiştir. Önünde Bursa kemerli bir saçağın koruduğu kündekârî kapı kanatları muhteşemdir. Yavuz Sultan Selim'in 919 (1513) tarihli bir fermanıyla inşa edilen yapının mimarı Alâeddin'dir.

Türbede Şehzade Ahmed, kardeşi Şehinşah, Şehinşah'ın oğlu Mehmed ve Yavuz'un kardeşi Şehzade Korkut gömülüdür. Şehzade Korkut önce Orhan Gazi Türbesi'ne defnedilmiş, daha sonra Şehzade Ahmed Türbesi'ne nakledilmiştir (Kepecioğlu, sy. 3 [1935], s. 38-39). Türbede yer alan isimsiz iki sandukadan birinin II. Bayezid'in kızı Fatma (Sofu) Sultan'a, diğerinin Şehzade Ahmed'in kızı Kamer Sultan'a ait olduğu kabul edilmektedir.

ŞEHZADE CEM TÜRBEŞİ. Murâdiye türbeleri içinde en zengin süslemeye sahip olan kesme taştan altıgen planlı türbenin önünde mermer bir revak vardır (bk. CEM SULTAN TÜRBEŞİ).

ŞEHZADE MUSTAFA TÜRBEŞİ. Kanûnî Sultan Süleyman'ın 960 (1553) yılında Konya Ereğlisi'nde boğdurulan oğlu Mustafa Çelebi'nin cesedi Bursa'ya getirilerek önce başka bir yere defnedilmişti. Kapısındaki iki satırlık mermer kitâbeden anlaşıldığına göre 981 (1573) yılında II. Selim'in inşa ettirdiği bu türbeye nakledilmiştir. Bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğladan üstü kubbeli yapının yerden 3 m. yüksekliğe kadar olan kısmı onikigen olup tamamen XVI. yüzyılın natüralist üslûptaki İznik çinileriyle kaplıdır. Yapı çini kaplamanın bittiği yerde muntazam bir sekizgene dönüşmekte ve burada sülüsler Âyetü'l-kürsî, Haşr sûresinden bazı bölümler ve esmâ-i hüsnânın yer aldığı yazı kuşağı başlamaktadır. Mekân yedisi alt sırada mermer söveli, yedisi üstte sivri kemerli olmak üzere on dört pencere ile aydınlanmaktadır. Türbenin içinde Şehzade Bayezid'in oğulları Ahmed ve Orhan ile Şehzade Mustafa'nın annesi Mâhidevran Kadın'a ait sandukalar da bulunmaktadır.

GÜLŞAH HATUN TÜRBEŞİ. Bir sıra taş ve iki sıra tuğladan kare şeklindeki bina, trompların kuvvetle belirtildiği yüksek sekizgen kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülü mütevazî küçük bir örnektir. Güney cephesinde sade bir mihraba sahip olan mekân, aşağıda altı ve kasnakta dört olmak üzere toplam on pencere ile aydınlanmaktadır. Kapı kanatları kündekârî tekniğinde yapılmıştır.

Son onarımda özelliğini büyük ölçüde yitiren zemini tuğla döşemeli türbede yer alan iki mermer sandukadan ortadaki, sağlığında bu türbeyi yaptıran Fâtih Sultan Mehmed'in hanımı ve Şehzade Mustafa'nın annesi Gülşah Hatun'a aittir. Diğerinde ise II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ali adı varsa da Bayezid'in bu isimde bir şehzadesi bilinmemektedir.

MÜKRİME HATUN TÜRBESİ. Bir sıra taş ve üç sıra tuğladan yapılmış bina revaklı girişe sahip kare mekânlı, yüksek sekizgen kasmağa oturan kubbeli ve on iki pencerelidir. Zeminden tromplara kadar duvarlarda, üç sıra mukarnaslı mihrabın tepeliği ve pencerelerin alınlıklarında zengin rûmî-palmet tezeyyatı ve künde-kârî kapı kanatları vardır. Geniş bir kuşak içinde celî sülüsle Âyetü'l-kürsî yapının içini dolanmaktadır. Mihrap üzerinde dairevî ve dilimli madalyonlarda çeşitli âyetler ve esmâ-i hüsnânın bir kısmı yer almaktadır. II. Bayezid'in oğlu Şehinşah'ın hanımı ve Şehzade Mehmed'in annesi Mükrime Hatun'a atfedilen tuğla zeminli türbede Mükrime Hatun'dan başka Şehzade Alemşah'ın kızı Fatma Hatun'a ait olduğu yazılı bir sanduka daha vardır. Ancak Fatma Hatun'un Gülruh Hatun Türbesi'ne gömülmüş olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.

ŞEHZADE MAHMUD TÜRBESİ. Bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğla duvardan yapılmış Bursa kemerli, mermer revaklı, kubbeli sekizgen bir mekândır. Çini, kalem işi ve malakârî süsleme açısından çok zengin olan iç mekân 2,90 m. yüksekliğe kadar firûze ve lâcivert altıgen çinilerle kaplıdır. Mihrap ve pencerelerin etrafı ile bu süslemelerin üst kesiminde yine mavi-beyaz İznik çinileri kullanılmıştır. Künde-kârî kapının üzerinde yine ahşaptan kabartma bir kitâbesinin varlığından bahseden kaynaklara göre bunda 913 (1507) yılı ve mimarı Yâkub Şah b. Sultan Şah adı yazılıydı. Zemini mermer ve tuğla olan türbede Şehzade Mahmud ile onun oğulları Orhan, Emîr ve Mûsâ'ya ait dört mermer sanduka yer alır.

EBE HATUN TÜRBESİ. Baldaken planlı olup Saraylılar Türbesi gibi bunun da etrafı açıktır. Moloz taştan, kenarları 4,46 m. olan kare kaide üzerinde 0,78 × 0,78 m. ebadındaki ayaklar bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla, sivri kemerler ise bir sıra kesme taş, üç sıra tuğladandır. Kubbesi kurşun taklidi betondur. Kitâbesi olmayan türbede yatan kişinin Fâtih Sultan Mehmed'in ebesi olduğu bildirilmektedir.

GÜLRUH HATUN TÜRBESİ. Kare planlı, yüksek sekizgen bir kasmağa oturan mukarnaslı tromplu kubbelidir. Duvarlar bir sıra kesme taş ve iki sıra tuğla ile örülmüştür. Mermer bir revakla girilen kare mekân aşağıda sekiz, yukarıda dört olmak üzere on iki pencere ile aydınlanmaktadır. Güney duvarında mihrap, diğer iki duvarda ahşap kapaklı dolaplar bulunan türbenin içi Âyetü'l-kürsî yazı kuşağı ve rûmîli palmetli bitkisel motiflerle süslüdür. Türbedeki dört mermer sanduka Gülruh Hatun, kızı Kamer Hatun, Şehzade Alemşah'ın kızı Fatma Hatun ve Kamer Hatun'un oğlu Osman'a aittir.

ŞİRİN HATUN TÜRBESİ. Kare planlı, yüksek sekizgen bir kasmağa oturan tromplu kubbeli yapının duvarları bir sıra kesme taş ve iki sıra tuğla ile işlenmiştir. Kare iç mekân aşağıda sekiz, yukarıda dört olmak üzere on iki pencere ile aydınlanır. Kalem işi süslemeleri ve yazı kuşağı Mükrime Hatun Türbesi ile tamamen aynıdır. Türbede II. Bayezid'in kadını Şirin Hatun, Şehzade Abdullah'ın kızı Aynışah ve karısı Feraşah Hatun gömülüdür.

HÜMÂ HATUN TÜRBEŞİ. Arapça kitâbesine göre 853'te (1449) bir sıra taş ve iki sıra tuğladan inşa edilen altıgen planlı ve kubbeli mütevazi yapı II. Murad'ın kadını ve Fâtih'in annesi Hümâ Hatun'a aittir. Türbedeki ikinci sandukanın kime ait olduğu belli değildir.

SARAYLILAR TÜRBEŞİ. Murâdiye türbeleri içinde etrafı açık iki yapıdan biri olan ve kitâbesi bulunmayan bina hakkında bir belgeye rastlanmamıştır. İçinde iki kabir mevcut olup kimlere ait olduğu bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, İrade-Dahiliye, nr. 20363; BA, İrade-i Meclis-i Vâlâ, nr. 14251; Hasan Tâib, Hâtıra yâhud Mir'ât-ı Bursa, Bursa 1323, s. 8; A. Memduh Turgut Koyunluoğlu, İznik ve Bursa Tarihi, Bursa 1935, s. 149-152; a.mlf., "Abideler", Uludağ, sy. 2, Bursa 1935, s. 31; sy. 3 (1935), s. 14-15; A. Gabriel, Une Capitale turque Brousse-Bursa, Paris 1958, I, 105-129, II, lv. XLVII-LXV; Ayverdi, Osmanlı Mi'mârîsi II, s. 298-327; Ahmet Işık Doğan, Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları, İstanbul 1977, s. 209; Kâzım Baykal, Bursa ve Anıtları, İstanbul 1982, s. 38-43; Yüksel, Osmanlı Mi'mârîsi V, s. 71-72, 423; M. Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985, s. 19, 21-29; Hakkı Önkâl, Osmanlı Hanedan Türbeleri, Ankara 1992, s. 79 vd.; a.mlf., "Muradiye Türbeleri ve Şehzade Mustafa'nın Türbesi", Üçüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara 1999, s. 215-220; Şakir Çakmak, Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Taçkapılar (1300-1500), Ankara 2001, s. 13, 17, 20, 22 vd.; Abdülhamit Tüfekçiöğlü, Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı, Ankara 2001, s. 189-192; Kâmil Kepecioğlü, "Muradiye Türbeleri", Uludağ, sy. 3, Bursa 1935, s. 37-40; sy. 4 (1935), s. 42-44; Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", İFM, XXIII-1-2 (1963), s. 38; Erhan Yıldızalp, "Muradiye Külliyesi", Bursa Defteri, sy. 19, Bursa 2003, s. 113-119. Doğan Yavaş
CİLT:31 SAYFA:169-198

UZUNKÖPRÜ

Türkiye'nin ve Edirne'nin en önemli kültür miraslarından biri olan Uzunköprü...
II. Murad döneminde 1427 yılında yapımına başlanan köprü on altı yılda bitirilmiş ve 1443 yılında hizmete girmiştir.

Dünyanın en uzun taş köprüsüdür.Uzunköprü'nün ustası Muslihittin Bey'dir. (Ustamızın isminin Milli Eğitim Müdürlüğümüzce bir okula verilmesi ayrıca takdire şayandır.) Edirne Salnamesi'nde 1392 metre uzunluğunda, 5.50 metre genişliğinde olduğundan bahsedilen köprünün, bugünkü uzunluğu 1272 metredir. Genişliği ise 1964 onarımında iki yanına balkon biçiminde genişlemeler yapılarak 6.80 – 6.90 metreye çıkarılmıştır. İlk yapımında 174 yüksek kemerli olan köprünün, günümüzde 164 yüksek kemeri ayaktaadır. Ergene kesimine rastlayan büyük gözlerin sağ ve solunda, boşaltma gözleri yer almaktadır. Köprünün toplam yedi boşaltma gözü bulunmaktadır. Köprü ayaklarında ve kemer kilit taşları üzerinde güç ve kuvveti sembolize eden bir takım hayvan figürleri ve stilize bitki motifleri bulunmaktadır. Burada yer alan hayvan figürlerinden aslanın arka ayakları arkasında Ay'ı temsil eden kadın başı görülmektedir. Bu betimleme ile aynı yüzde aksi içerisinde lale motifi de yer almaktadır. Ayrıca diğer yüzde, yine gücü ve uzun yaşamı sembolize eden fil betimi görülmektedir.

Köprübaşında yer alan ve sonradan taşınan çeşmesinin üzerinde orijinal hali Yunan işgalinde kazanmış olan Sultan II. Mahmud'un onarım yazıtını temsilen, günümüzde bu bölüme yeni harflerle yazılmış bir mermer kitabe koyulmuştur. Tamir kitabesinin alt ve üst kısmında "S" ve "C" kıvrımları ve gül motifleri mevcuttur. Günümüzde halen kullanılmakta olan köprünün, 2.55 metre yüksekliğinde, 4.50 metre genişliğinde üçgen biçimli tarih köşkü ve iki balkonu bulunmaktadır. Köprünün restorasyonu Karayolları Genel Müdürlüğünce 2014 programına alınmıştır. Köprü, Edirne Kültür ve Tabiat Varlıkları Kurulunca 16/07/2010 tarihinde tescil edilmiştir.

BEYLERBEYİ CAMİİ ve KÜLLİYESİ

Edirne’de XV. yüzyılın ilk yarısında yapılan cami ve etrafındaki külliye.

Esasında **camii, türbe, hamam ve medreseden** meydana gelmiş küçük bir külliye olup şehrin merkezinden Sarayıçi’ne uzanan caddenin sağında bir yamaç üzerinde inşa edilmiştir.

Kurucusunun türbesi de caddenin solundaki mezarlığın içinde, caminin karşısındadır. Caminin bir kitâbesi yoksa da vakıf kayıtlarından kurucusunun II. Murad devri ümerâsından, önce Tırhala (Trikkala) beyi, sonra Rumeli beylerbeyi olan Mîrimîran Sinan Bey yani Sinâneddin Yûsuf Paşa olduğu öğrenilmektedir.

Edirneli Abdurrahman Hibrî Çelebi’nin Enîsü’l-müsâmirîn’inde caminin 832’de (1428-29) Yûsuf Paşa tarafından yaptırıldığının belirtilmesine rağmen Bâdî Ahmed Efendi’nin, kurucusunun adını Şarabdar Abdullah Bey olarak göstermesi yanlıştır. Ayrıca Rifat Osman Bey, Osman Nuri Peremeci gibi bazı yazarların caminin esas kurucusunun Abdullah Bey, sonra tamir ettirenin Sinâneddin Yûsuf Bey (Paşa) olabileceğini ileri sürmeleri de esassızdır. M. Tayyib Gökbilgin’in “Mahalle-i Mescid ve İmâret-i Mîrimîran Sinan Bey” başlığı ile bu hayratın 833 (1429-30) tarihli vakıf kaydını ve evkafını tesbit etmesiyle kurucusu hakkında hiçbir şüphe kalmamıştır.

XVII. yüzyılda Edirne hakkında etraflı bilgi veren Evliya Çelebi, Beylerbeyi Camii’nin ferah ve güzel olduğunu bildirmesi dışında bir açıklama yapmaz. Edirne’nin geçirdiği felâketler, bilhassa Balkan Harbi ve işgaller bu değerli külliyenin harap bir hale girmesine yol açmıştır.

1950’li yıllarda Beylerbeyi Camii’nin büyük bir kısmı özellikle mihrap tarafı çökmüş, son cemaat yeri tamamen yok olmuş, minaresinin ise şerefe ile daha yukarı parçası yıkılmış halde idi. Türbenin kubbesi çökmüş, duvarları çatlamış, hamam son derecede harap bir halde bulunuyordu. Medrese ise daha önceden ortadan kalkmıştı. Edirne’nin eski Türk eserleri hakkında hazırlanan raporlarda caminin beşinci derecede değerli bir yapı olduğunun belirtilmesine rağmen uzun yıllar bir girişimde bulunulmamıştır. 1960’lı yıllarda Vakıflar İdaresi’nce caminin ihyasına girişilerek yıkık kısımlar yeniden yapıldığı gibi son cemaat yeri tekrar inşa edilmiş, minare tamamlanmış ve mâbed yeniden ibadete açılmıştır.

Beylerbeyi Camii plan bakımından Osmanlı devri Türk sanatında zâviyeli camiler olarak adlandırılan tiptedir. İki yanında kubbeli birer tabhâne mekânı bulunmaktadır. Taş ve tuğladan karma teknikte yapılan caminin önündeki son cemaat yeri eski temeller üzerine tamamen yeniden yapılmıştır. Mermer söveli giriş sivri kemerli bir taçkapı halindedir.

Esas mekân iki bölümden meydana gelmektedir. Bunlardan ilki yüksek bir kubbe ile örtülü olup bu bölümün kapalı bir avlu şeklinde tasavvur edildiğinin işareti olarak ortasında bir aydınlık feneri yer almıştır. Herhalde aslında bu tip camilerde usulden olduğu gibi bu mekânının merkezinde bir şadırvan bulunuyordu. Büyük bir kemerle ayrılan ve aslında döşemesi öncekinden biraz daha yüksekte olması gereken diğer bölüm esas namaz mekânı olup yine bir kemerle ikiye bölünmüştür. Birinci bölümü çok değişik bir geçiş sistemine sahip sekiz dilimli küçük bir kubbe örter. İçinde mihrabın yer aldığı kible tarafındaki ikinci bölüm ise üç cepheli olarak yapılmış ve üstü istiridye kabuğu biçiminde dilimli bir tonozla örtülmüştü.

1950’lerde bu bölümü tamamen yıkılmış olan Beylerbeyi Camii, bu üç cepheli mekânı bakımından 1441’e doğru Tire’de Halil Yahşi Bey tarafından yaptırılan Yeşil İmaret Camii’ni hatırlatmaktadır. Büyük kubbeli ve kapalı avlu geleneğini sürdüren birinci bölümün iki yanındaki tabhâneler pencerelessiz kare mekânlardır. İçlerinde ocaklar bulunan bu mekânların üstleri ise birer kubbe ile örtülüdür.

Minare soldaki tabhâne hücresinin köşesinde yükselir. Tabhânelerin yolcuları misafir etmeleri geleneği ortadan kalktıktan sonra bütün bu bölümler namaz mekânı halini almış ve bugün de öylece kullanılmaktadır.

Bu tip camilerde ekseriyetle görüldüğü gibi en öndeki mihraplı esas namaz mekânının duvar, kemer ve tonozları çok zengin biçimde malakârî nakışlar, renkli süslemeler ve yazılarla bezenmişti. Ne yazık ki caminin harabe halinde durduğu uzun yıllar içinde bu eşine az rastlanır güzel süsleme de mahvolmuştur.

1960 yılına doğru düşmek üzere olan büyükçe malakârî bir süsleme parçası buradan alınarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde muhafaza edilmiş, cami ihya edildikten sonra çerçevelemiş olan bu parça caminin içinde saklanması için Edirne'ye gönderilmişti.

Caminin karşısında olan **BEYLERBEYİ SİNÂNEDDİN YÛSUF BEY TÜRBESİ** ise son derecede harap bir durumdadır. Sekiz köşeli bir plana göre kesme taştan inşa edilmiş olan türbenin evvelce kubbeli olduğu ve bazı sırlı tuğla kalıntılarında dışında süslemeler bulunduğu anlaşılıyor. Aynı sıradaki hamam da kubbelerinin geçiş unsurlarının zenginliğinden ilk yapıldığında zarif ve zengin görünüşlü bir yapı olduğunu belli eder. Nitekim Hibri Çelebi de sanat değerini övdüğü bu yapıdan, "...bî-nazîr dîlküşâ hamamdır, havuzu vardır..." diye söz ettikten sonra uzun süre harap kalan hamamın Ekmekçizâde Ahmed Paşa (ö. 1618) tarafından tamir ettirildiğini bildirir. Bugün ise çok harap ve yıkıntı halindedir. Çok yıl önce yıkılarak ortadan kalkan medresenin 935'te (1528-29) "cihet-i tadrîs"i 25 akçe olarak görülmektedir. Hâriç pâyesindeki altı medreseden dördüncüsü burası olup, 1046'da (1636-37) müderrisi Yûsuf Hanzâde iken 1050'de (1640-41) yerine muhasip Mehmed Efendi tayin edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Abdurrahman Hibri Efendi, Enîsü'l-müsâmirîn fî târîh-i Edirne, Edirne Selimiye Ktp., nr. 2163, bl. 3, 4 ve 6; Evliya Çelebi, Seyahatnâme, III, 446; Ahmed Bâdi Efendi, Riyâz-ı Belde-i Edirne, Edirne Selimiye Ktp., nr. 2315; Rifat Osman, Edirne Rehnümâsı, Edirne 1336, s. 29; O. Nuri Peremeci, Edirne Tarihi, İstanbul 1940, s. 68 (cami), 96 (hamam), 114 (medrese); Oktay Aslanapa, Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri, İstanbul 1949, s. 91-94 (Gurlitt'in hatalı planı tekrarlanmıştır); Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livâsı, s. 30-31, 253-255; a.mlf., "Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler", Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara 1965, s. 95 (medrese), 108 (hamam); Atalay Bayık, Edirne, İstanbul 1973, s. 55 (lv. XXIII a'da hamamın bir resmi); C. Gurlitt, "Die Bauten Adrianopels", OA, I (1910/11), s. 53, rs. 10 (plan eksik ve hatalıdır); Rıfki Melül Meriç, "Edirne'nin Tarihi ve Mimârî Eserleri Hakkında", Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I, İstanbul 1963, s. 499, 508, 514 (raporlar hak.); Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", İFM, XXIII (1963), s. 39. Semavi Eyice **cilt: 6, sayfa: 74-75**

MURÂDİYE KÜLLİYESİ

Edirne'de XV. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen külliye.

Cami, mevlevîhâne, imaret, çeşme ve mektepten oluşan külliye Murâdiye semtinde Saray ovasına hâkim bir tepede yer almaktadır.

Günümüzde hazîresiyle birlikte cami sağlam durumdadır ve ibadete açıktır.

Diğer yapıları ise tamamen ortadan kalkmış olup haklarında kaynaklardan bilgi edinilebilmektedir.

Caminin kapısı üzerinde yer alan kitâbesi 839 (1435-36) yılını vermekle birlikte bugün kayıp olan II. Murad vakfiyesinin 830 (1427) tarihli olduğu bilinmektedir külliyenin mimarı belli değildir, ancak mimar Şehâbeddin tarafından yapılmış olduğu düşünülmektedir. Etrafı set duvarlarıyla çevrili olan külliyenin kuzey-güney, kuzeybatı ve kuzeydoğuda demir şebekeli birer avlu kapısı bulunmaktadır. Avluya esas giriş güney yönündeki âbidevî kapıdan sağlanmaktadır. Empire üslûbunda olan bu kapıda Hattat Râkım imzalı Sultan Mahmud'un tuğrası görülmektedir.

Tabhâneli / zâviyeli planda olan cami, düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş olup güney-kuzey ekseninde arka arkaya iki kubbe, yanlarda birer kubbe ile kuzeyde beş gözlü son cemaat yeri ve kuzeybatıda tek şerefeli bir minareden meydana gelmektedir. Yapının son cemaat yeri tuğla örgülü, yuvarlak kemerli beş gözlü açıklıklara sahiptir. Bu açıklıklar ortada yüksek bir kubbe, yanlarda ikişer aynalı tonozla örtülü olup kalın pâyeler üzerine oturmaktadır.

Camiye giriş basık kemerli, mukarnas kavsaralı mermer bir taçkapıdan sağlanmaktadır. Taçkapının iki yanında düşey dikdörtgen planlı, demir şebekeli pencere açıklıkları ile bir mihrap nişi yer almaktadır. Pencere açıklıkları içeriden Bursa kemerli hücrelere açılmakta, bu hücrelerin üzerinde kuzeybatıdan çıkılan bir mahfil bulunmaktadır. Birkaç basamakla çıkılan, kubbe ile örtülü avlu fikrini devam ettiren, prizmatik üçgenler üzerine oturan aydınlık fenerli birinci kubbeden sonra Türk üçgenleri üzerine oturan kubbeli esas ibadet mekânına girilmektedir. Yanlarda ise daha küçük ve alçak tutulmuş kubbeli tabhâne odaları yer almaktadır. Her iki tabhâne odasında da bir ocak, dört adet duvar nişi bulunmaktadır.

2005 yılında tamamlanan restorasyon çalışmasında kuzeydoğuda tabhâne önündeki pâyede bir çeşmenin varlığı ortaya çıkarılmıştır.

Cami, dıştaki sadeliğine karşılık içeride çok kaliteli çini ve zengin kalem işi bezemesiyle dikkat çekmektedir. Mihrap bölümünün doğu ve batı duvarları alt pencerelerin üst hizasına kadar mihrap da dahil olmak üzere tamamen çini kaplıdır. Sır altı tekniğinde beyaz zemin üzerine mavi, birbirinden farklı bitkisel ve geometrik desenli altıgen çiniler, aralarını dolduran firûze renkli üçgen çinilerle bir yıldız meydana getirmektedir. Çinili duvarların üst kenarında kabartma bezemeli palmet frizi yer almaktadır. Bu frizin altında kalem işi bezemenin devam etmesinden dolayı sonradan eklenmiş olduğu düşünülmektedir.

İznik mavi-beyaz seramiklerinin kalitesini gösteren bu çinilerle Edirne'de orijinal bir üslûp ortaya çıkmaktadır. Ancak bu çinilerin 2001 yılında birçoğu tahrip edilerek çalınmıştır. Günümüzde çini restorasyonu ile kırılan parçalar tamamlanarak yerlerine takılmış, çalınan çinilerin yerleri alçı sıva ile kaplanıp boş bırakılmıştır. 3,65 × 6,35 m. ölçülerindeki muhteşem mihrapta mavi-beyaz ve renkli sır tekniği birlikte kullanılmıştır. Kabartma geometrik ve bitkisel motifli firûze, sarı, lâcivert, açık yeşil renkteki bu levha çiniler teknik ve üslûp bakımından Bursa'daki Yeşilcami'den sonra gelen en güzel örnektir. Mihrapta ayrıca kartuş şeklinde II. Murad'ın adı ile üç satır sülûs ve iki satır kûfi hatla Âl-i İmrân sûresinden âyetlerin yer aldığı yazı kuşakları vardır.

Yapıda farklı dönemlere ait kalem işi bezeme bulunmaktadır. Günümüze kısmen ulaşabilmiş olan parçalardan anlaşıldığına göre duvarların üst yarısı ve örtü sistemi çok renkli kalem işleriyle süslenmişti. Yapıdaki en eski tabaka kırmızı zemin üzerinde siyah tahrirli beyaz, sarı ve lâcivert bezemelerden oluşmaktadır. Bunlar giriş aydınlık fenerli kubbenin yarıya yakın bölümünde, iki orta kubbeyi birbirine bağlayan büyük kemerin iç yüzünde ve mihrap tarafındaki kubbeli mekânın sol tarafındaki duvarda mevcuttur. İlk tabakanın üstünde lâcivert üzerine beyaz yazılardan ibaret yazı şeridi duvarın alt bölümündeki çinilerin hemen yukarısında yer alır. Üçüncü bir tabaka tabhâne odalarında görülmektedir. 1165 (1752) yılındaki depremden kaldığı tahmin edilen bu tabaka yazı frizi ve mimari bezeme parçalarından meydana gelmektedir. Dördüncü bir tabaka ise mihrap duvarının üst bölümünde bulunmaktadır. Hayalî bir mimarın işlendiği bu kalem işlerinin XIX. yüzyıldan kalma olduğu sanılmaktadır. Yapının meandır motifini andıran geometrik süslemeli pencere kapakları ile korkulukları, şebekeli ahşap minberi ve vâiz kürsüsü devrinin ağaç işleri olarak dikkat çekmektedir.

Mihrabın batısında üstte çerçeve içinde yer alan taşın halk tarafından Kâbe taşı olarak tanımlanmasından dolayı yapı Edirne'de Eskicami'den sonra ikinci önemli ziyaret yeri olmuştur. Ayrıca son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesindeki pâyede alçak kabartma, yıldız bezemeli yuvarlak rozetle taçkapıda, kavsarayı kuşatan sivri kemerin tepe noktasında Mevlevî sikkesi biçiminde, kırmızı renkli taşla yapılmış bir kakma mevcuttur. Bu süslemeler tasavvufa ilişkin birtakım simgeleri ifade etmesi bakımından önemli sayılır.

Minaresi kesme taştan, kare kaide üzerine çokgen gövdeli olup tek şerefeli ve kurşun kaplı konik külâhlıdır. İlk yapıldığında yeşil çinilerle kaplı iken 1165'teki (1752) depremde yıkılması üzerine I. Mahmud devrinde sade olarak inşa ettirilmiştir. 1957 yılındaki depremde bir defa daha yıkılan minare tekrar yenilenmiş ve şimdiki hale getirilmiştir. Avlusunda altı musluklu, kurşun kaplı, beşgen çatıyla örtülü, düzgün kesme taş bir şadırvan yer almaktadır. Beş ahşap sütunla çevrelenmiş olan şadırvanın ahşap korkulukları vardır.

MEVLEVÎHÂNE caminin kuzeyinde yer almaktaydı. Ahşaptan olduğu tahmin edilen **TEKKE** binaları **semâhâne, harem dairesi, derviş hücreleri, dede odaları, imaret, türbe ve kütüphaneden** meydana gelmekteydi.

Mevlevîhânenin mimarisi hakkında yazılı kaynaklarla yapıya ilişkin fotoğraf ve kroki niteliğindeki çizimlerden bilgi edinilmektedir. Oral Onur kitabında Kadir Dede'nin tarifi üzerine, "Şadırvana karşı kapıdan selâmlığa girildiği zaman sağında şeyhin misafir kabul odası, solda kahve odası, onların arkasında dedelerin oturma ve soyunma odaları, Şeyh Kâmil Efendi'nin mûsiki odası, ortada bir salon, haremlik kapısı ve haremlikte de misafir için ayrı, şeyh ailesi için ayrı birçok oda bulunuyordu. Hücre tabir edilen sekiz tane dede odası, sıra ile evler, salon, türbe ve sağ tarafında semâhânesi vardı. Tekkenin izbe kısmı depo idi.

İmarethânesinde aşevi, kiler, ocaklar, fodla fırını, hamur tutma ve malzeme yerleri bulunuyordu" diye naklederken (Edirne Mevlevihanesi, s. 10) Ekrem Hakkı Ayverdi, "1929 yılında gördüğümüz mevlevîhâne kısmı ahşap idi, set duvarı da yeniden yapılmıştı. Daha evvel mevlevîhânenin set duvarıyla beraber kâgir olması, bu sefer ahşap olarak yapılmış olması pek muhtemeldir.

Caminin mihrap tarafında hazîreden sonra kalan sahada da şeyh ikametgâhı olan binalar varmış. Bizim gördüğümüzde bunlar yoktu" şeklinde anlatmaktadır (Osmanlı Mi'mârîsi II, s. 407). Rifat Osman tarafından çekilmiş 1920 yılına ait fotoğrafta caminin mihrap tarafında solda şeyh konağı, sağda derviş hücreleri yer alırken (Ünver, Edirne Muradiye Camii, s. 2) Ali Saim Ülgen'e ait tarihsiz bir fotoğrafta tekkenin semâhâne kısmı görülebilmektedir (Arseven, II, 447). Ayrıca tekkenin genel görünümü, planı, semâhânesi, derviş hücreleri, şeyh odaları, imareti, türbesi ve mektebin mimarileri hakkında fikir veren kroki niteliğinde çizimleri yayımlanmıştır (Onur, Edirne Mevlevihanesi, s. 1-4, 120-127). Mevlevîhânenin 1935'ten sonra yıkıldığı bilinmektedir.

Caminin kuzeydoğusunda yer alan **İMARETHÂNE**si aşevi, kiler, fodla fırını, hamur tutma bölümlerinden oluşmaktaydı. İmarette Mevlevî dervişlerinin, talebelerin, misafirlerin ve camide hizmet edenlerin yemek ihtiyacı karşılanırdı. Ayrıca cami minaresinin gölgesinin düştüğü yere kadar olan evlere her gün fodla, perşembe günleri pilâv ve zerde dağıtıldığı bilinmektedir.

Caminin kuzeyinde şadırvana yakın yerde kare planlı, tek katlı, beşik çatılı olduğu bilinen **TÜRBE** bulunmaktaydı. Türbede tekke şeyhleri olan Neşâtî, Enîs Receb Dede ve Ali Eşref Dede'nin sandukaları vardı. 1925 yılında Trakya umumi müfettişi Kâzım Dirik tarafından yıktırılan türbedeki mezarlar cami hazîresine nakledilmiştir.

Yapının zengin bir **kütüphanesi** mevcuttu. Ancak kütüphanenin mimarisi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kitaplardan bazılarının Konya Mevlânâ Dergâhı'nda, bazılarının ise Edirne Selimiye Camii Kütüphanesi'nde olduğu bilinmektedir.

1920 yılına ait bir fotoğraftan mektebin güneydeki büyük giriş kapısının yanında olduğu görülmektedir (Ayverdi, s. 415). Buna göre kesme taştan bodrum üzeri iki kat olan mektep kirpi saçaklı ve kiremit kaplı beşik çatıyla örtülü olup bir adet bacası vardır. Cephede altlı üstlü üçer penceresi vardır. Bunlardan alttakiler sivri kemerli alınlıklı olup üstekilere göre biraz daha büyüktür.

Caminin güneyinde ve güneybatısında içinde tekke şeyhlerinin, şairlerin ve din âlimlerinin gömülü olduğu hazîresi yer almaktadır. Girişi doğudaki düzgün kesme taş örgülü, basık kemerli bir kapıdan sağlanan hazîrede Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin evlâdından mevlevîhânenin birinci şeyhi Celâleddin Çelebi ile ikinci şeyhi Cemâleddin Çelebi'nin yanı sıra tekke şeyhlerinden Mehmed Ârif Dede, Osman Dede, şair Neşâtî, Seyyid Mahmud Dede, şair Enîs Receb Dede, Mehmed Emin Dede, Süleyman Dede, Ahmed Dede, Ali Eşref Dede, son şeyh Selâhaddin Dede ve Şeyhülislâm Mûsâ Kâzî Efendi'nin mezarları bulunmaktadır.

Caminin kuzeydoğusunda giriş kapısının yanında bir **ÇEŞME** mevcuttur. Kesme taştan kare planlı ve tek cepheli olan çeşme piramidal taş çatı ile örtülüdür. Bugün sivri kemerli ayna taşı ve yalağı kırılarak kapı takılmış olan çeşme depo olarak kullanılmaktadır. Diğer bir çeşme de külliye'nin güneydeki giriş kapısının önünde yer almaktadır. **SULTAN SÜLEYMAN ÇEŞMESİ** diye bilinen çeşmenin kitâbesi söküldüğünden inşa tarihi belli değildir. Kesme taştan iki cepheli, kemerli ve hazneli olan çeşme de piramidal taş çatı ile örtülüdür. Günümüzde çeşmenin suyu kesilmiş, muslukları sökülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA:

Ahmed Bâdî Efendi, Riyâz-ı Belde-i Edirne (nşr. Ratip Kazancıgil), İstanbul 2000, I, 47-48, 91; Osman Nuri Peremeci, Edirne Tarihi, İstanbul 1940, s. 59-109; Oktay Aslanapa, Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri, İstanbul 1949, s. 83-90; a.mlf., Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 1986, s. 51-54; a.mlf., "Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişmesi", Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara 1993, s. 224-225; a.mlf., Türk Sanatı, İstanbul 1997, s. 234-237; Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livâsı, s. 203-210; Süheyl Ünver, Edirne Muradiye Camii, İstanbul 1952; a.mlf., "Edirne Mevlevihanesi Tarihine Giriş", Edirne: Serhattaki Payitaht (haz. Emin Nedret İşli - M. Sabri Koz), İstanbul 1998, s. 623-628; Celal Esad Arseven, Türk Sanatı Tarihi, İstanbul, ts. (Maarif Basımevi), II, 447; Oral Onur, Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler, İstanbul 1972, s. 106-108; a.mlf., Edirne Mevlevihanesi, İstanbul 1999, s. 1-4, 10, 102-127; Gönül Öney, Türk Çini Sanatı, İstanbul 1976, s. 76-78; Ayverdi, Osmanlı Mi'mârîsi II, s. 405-415; F. Th. Dijkema, The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne, Leiden 1977, s. 23-24; Yıldız Demiriz, Osmanlı Mimarisinde Süsleme I: Erken Devir 1300-1453, İstanbul 1979, s. 486-506; a.mlf., "Edirne Camilerinde Kalem İşleri", Edirne: Serhattaki Payitaht, s. 374-377; E. Gasparini, Le pitture murali della Muradiye di Edirne, Padova 1985; M. Baha Tanman, "Edirne'de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Cami Hakkında", Edirne: Serhattaki Payitaht, s. 334-337; Abdülhamit Tüfekçioğlu, Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı, Ankara 2001, s. 224-230; Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", İFM, XXIII (1963), N.ÇİÇEK AKÇIL- CEBE ÖZER CİLT:31 SAYFA:199-201

SULTAN MURAD KÜLLİYESİ

Üsküp'te XV. yüzyılda inşa edilen külliye.

Üsküp'te şehir merkezine hâkim bir tepede yer alan külliye **cami, medrese, mektep ve imaret** yapılarından meydana gelir.

Beyhan Sultan Türbesi ve Dağistanlı Ali Paşa aile türbeleriyle saat kulesi zamanla külliye yapıları içine dahil olmuştur. Vakfiyesi tesbit edilemediğinden külliye'ye ait başka yapıların bulunup bulunmadığı hakkında kesin bilgi yoktur.

Cami, **türbeler, saat kulesi** ve cami hazîresindeki bazı mezar taşları günümüze ulaşmıştır. 1932 yılına kadar faal olan medresenin, 1960'lı yıllara ait fotoğraflarında yapıların cami avlusunun güneybatı köşesinde kümelendiği görülmektedir. Zamanımıza ulaşmayan imaretin medresenin yanında bulunduğu tahmin edilmektedir (Kumbaradÿi-Bogoević, Osmanliski, s. 16).

CAMİ. Halk arasında ve arşiv kayıtlarında Hünkâr Camii, Câmi-i Kebîr, Câmi-i Atîk ve saat kulesine yakınlığı sebebiyle Saat Camii olarak da adlandırılır.

Caminin giriş kısmında bulunan üç onarım kitâbesinde gerek inşa tarihi gerekse geçirdiği onarımlar hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Celî sülûs hattıyla yazılmış üç satırlık Arapça kitâbede caminin 840'ta (1436-37) II. Murad tarafından yaptırıldığı, 944'te (1537-38) yangın geçirdiği, ertesi yıl başlayan onarımın 949'da (1542) tamamlandığı belirtilmektedir. On üç beyitlik ta'lik hatlı ikinci kitâbede 1689'da Üsküp'ün Avusturyalılar tarafından işgal edildiği dönemde tahrip olan yapının yirmi üç yıllık bir aradan sonra 1124 (1712) yılında III. Ahmed tarafından onartıldığı anlatılmaktadır.

Tahribat neticesinde sadece dört duvarı ve kısmen minaresi ayakta kalabilen cami bu onarımda âdeta yeniden inşa edilmiştir.

Son cemaat yerindeki üçüncü kitâbede caminin 1329'da (1911) Sultan Reşad tarafından tamir ettirildiği, avlu kapısı üzerinde yer alan diğer kitâbede de Sultan Reşad'ın ziyareti sebebiyle aynı yıl yenilendiği ve açılışın bizzat padişah tarafından yapıldığı belirtilmektedir (onarımlarla ilgili kitâbeler hakkında bk. a.g.e., s. 17-22).

Türkiye ve Makedonya'daki arşiv kayıtlarında caminin geçirdiği tamirlerle ilgili belgelere rastlanmaktadır (BA, 1455 Tarihli Mufassal Tahrir Defteri, nr. 12, vr. 134a; 1529 Tarihli Tahrir Defteri, nr. 149, vr. 6-7; 1544 Tarihli Tahrir Defteri, nr. 232, vr. 7-8; 1567-1568 Tarihli Tahrir Defteri, nr. 4, vr. 5a; 1542-1543 Tarihli İcmal Defteri, nr. 217; Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, 1569 Tarihli Tapu Defteri, nr. 190, vr. 5b-6a). Makedonya Millî Arşivi'ndeki belgeler A. Matkovski, A. Stojanovski, G. Elezović, H. Kaleşi - M. Mehmedovski tarafından yayımlanmıştır. 26 Temmuz 1963'te Üsküp'te meydana gelen şiddetli depremde büyük hasar gören cami, 1966-1977 yılları arasında Makedonya Cumhuriyeti Eski Eserleri Koruma Enstitüsü tarafından onarılmıştır.

UNESCO'nun maddî katkılarıyla yapılan bu onarımda beden duvarları güçlendirilmiş, istinat duvarı ve çatısı yenilenmiş, minarenin şerefeden sonraki kısmı tamamlanmış, duvar süslemeleri, üzerlerinden kimyasal boyalarla geçilerek tazelenmiş, iç dekorasyon elden geçirilmiştir.

Cami 34,60 × 27,75 m. ebadında, derinlemesine dikdörtgen planlı ve çok ayaklı olup harimkible eksenine dik, iki sıra üçer ayakla üç sahindan oluşmaktadır. Orta sahin geniş, yan sahinler daha dardır. Ayaklar sadece kible eksenine doğru kemerlerle bağlıdır. Caminin dört ayağa oturan, yuvarlak kemerli, yanları kapalı, beş bölümlü bir son cemaat yeri vardır. Yapının üzeri içten düz ahşap bir tavanla, dıştan son cemaat yerini de içine alacak şekilde kırma bir çatıyla örtülüdür.

Caminin 1966-1977 restorasyonunda çalışan Afrodita Tanevska (s. 187-192) harimin orijinal örtüsünün tonoz olduğunu ifade etmektedir. Gerek yapının mimari konstrüksiyonu, gerekse Üsküp'te aynı döneme ait Karlılı Beyi Mehmed Bey (Burmali) Camii'nin üst örtüsünün tonozlu olması bu yapının da tonozla örtülmüş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ekrem Hakkı Ayverdi, Semavi Eyice ve Gliša Elezović orta sahin bölümünün tonoz, yan sahinlerin kubbelerle örtülmüş olabileceği görüşündedir.

Caminin her cephesinde altı ve üstlü dörderden sekizer pencere olmak üzere toplam yirmi dört pencere vardır. Alttakiler sivri sağır kemerli, düz lentolu, üsttekiler yuvarlak kemerli ve alçı şebekelidir. Alt sıra pencerelerin sağır kemerli alınlıklarında alçı üzerine işlenmiş bitki süslemeleri vardır. Minarede ve son cemaat yerinde kesme taş kullanılmıştır.

Beden duvarları ise enine bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla, dikine kesme taş aralarına bir sıra tuğla olmak üzere kafesleme tekniğine sahiptir. Kapalı olan son cemaat yerinin her iki yanında birer pencere açıklığı, son cemaat yerindeki giriş kapısının her iki yanında birer mihrâbiye bulunmaktadır.

Caminin kuzeybatısında yer alan minarenin şerefesine kadar 114 basamakla çıkılmaktadır. Bu rakam Kur'ân-ı Kerîm'in sûre sayısına tekabül etmektedir.

Caminin bugünkü süsleme kompozisyonu 1911'de gerçekleştirilen onarıma aittir. 1966-1977 onarımında kible duvarının güneydoğu tarafında, mihrap yanındaki birinci sıra pencere alınlığında bulunan mavi renk bitkisel süslemelerden sağlam olan bir bölüm ortaya çıkarılmış, bakımı yapılarak koruma altına alınmıştır. Bu süslemelerin XVIII. yüzyılda yapılan onarıma ait olduğu tahmin edilmektedir. Son cemaat yerinin girişi üzerindeki kitâbenin iki yanında ve kuzey duvarındaki ikinci sıra pencerelerin aralarında dikdörtgen panolar içerisinde İstanbul Süleymaniye Camii, Ayasofya Camii ve Edirne Selimiye Camii'nin tasvirleri görülmektedir. Caminin içerisinde kemer yüzeyleriyle pencerelerin üst kısımlarında rûmî ve palmetlerden oluşan bir süsleme kompozisyonu vardır. Harimin ahşap tavanın ortasında on iki dilimli bir gülbezek motifi bulunmaktadır.

Erken Osmanlı dönemi mimari özelliklerini taşıyan Sultan Murad Camii, Bursa Ulucamii (Muradiye), Edirne Eskicamii (Üç Şerefeli Cami) ve Filibe Sultan Murad Hudâvendigâr Camii ile aynı dönemde inşa edilmiştir ve önemli ölçüde benzerlikler göstermektedir.

Üsküp'ün en büyük camilerinden olan yapı, mimari özellikleriyle erken dönem Osmanlı mimarisinin Balkanlar'daki en önemli örneklerindedir.

Günümüzde aslî fonksiyonunu sürdüren caminin hazîresinde değişik dönemlere ait mezar taşları bulunmaktadır. Kadın başlıklı mezar taşlarıyla şahidesi mihrap nişli olan mezar taşları ve sanduka şeklindeki mezar bunların arasında en ilgi çekenleridir.

MEDRESE. Evliya Çelebi'nin Üsküp'ün en tanınmış medreselerinden biri olarak tanımladığı medrese (Seyahatnâme, V, 556) cami avlusunun güneybatı köşesinde bulunmaktaydı.

Cami ile aynı tarihte inşa ettirilen medresenin günümüze gelen fotoğraf ve kartpostallarından cami gibi iki sıra tuğla, bir sıra kesme taşla almaşık duvar örgüsüne sahip olduğu görülmektedir. Lidya Kumbaracı-Bogoyeviç medresenin orijinal halinin kubbe ile örtülü olduğu düşüncesindedir (Osmanliski, s. 22). 1712 yılındaki onarımda medrese de cami gibi çatı ile örtülmüş olmalıdır. Yahya Kemal Beyatlı, 1884'te öğrenim gördüğü bu medresenin Sultan II. Murad Camii mihrabının arkasında yer aldığını belirtmektedir. Yahya Kemal'in 1932 yılına kadar faaliyetini sürdürdüğünü söylediği medrese 1963 depreminde tahrip olduktan sonra yıkılmış, günümüze sadece temel izleri kalmıştır.

BEYHAN SULTAN TÜRBESİ. Sultan Murad Camii avlusu içinde caminin güneybatı köşesinde yer almaktadır. Beyhan Sultan, Bikiy Han ve Beyhan Baba isimleriyle adlandırılan türbenin girift sülüs hatla yazılmış dört beyitlik kitâbesinin tarih beytinden 964 (1557) yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Beyhan Sultan'ın kimliği konusunda farklı görüşler vardır. Yahya Kemal onun II. Bayezid'in kızı olduğunu söyler. G. Elezović'e göre ise (Glasnik Skopskoog, s. 189), Kanûnî Sultan Süleyman'ın kızıdır. Dušanka Bojanić, Beyhan Sultan'ın Yavuz Sultan Selim'in kızı olduğunu belirtir (Kumbaradži-Bogoević, Osmanliski, s. 24). Çağatay Uluçay da Beyhan Sultan adını Yavuz Sultan Selim'in kızları arasında zikreder. Başbakanlık Arşivi 949 (1542) tarihli İcmal Defteri'nde (nr. 217) Beyhan Sultan'ın Üsküp Nerezi köyünden zeâmet gelirleri olduğu belirtilmektedir (a.g.e., s. 24, dipnot 25).

Türbe kare planlı, kübik gövdeli, içten ve dıştan sekizgen kasnak üzerine oturan kubbeli bir yapıdır. Oturtmalığı ve kriptası bulunmayan türbe bir sıra düzgün kesme taşla iki sıra tuğladan almaşık tarzda duvar örgüsüne sahiptir.

Türbenin doğu cephesi hariç diğer cephelerinde iki alt, bir üst pencere açıklığı yer almakta, doğu cephesinde iki alt pencere arasında bir kapı ve her iki yanında iki alt ve bir üst göz pencere bulunmaktadır. Alt sıra pencereler sağır sivri kemerli ve düz lentoludur. Üst pencereler daire şeklindedir. Giriş kapısı basık kemerlidir. Girişin ön kısmında sıra halinde lahitli üç, arka kısmında mermerden sanduka şeklinde iki mezar vardır. Birinin baş taşı kavuklu, diğersinin düz

levhalıdır. Bu mezarlardan biri Beyhan Sultan'a ait olmalıdır. Türbe 1966-1977 yılları arasında restorasyon geçirmiştir.

DAĞISTANLI ALİ PAŞA TÜRBESİ. Caminin doğu cephesindeki beden duvarına bitişik durumdadır. 1194'te (1780) Sivas valisi iken vefat eden Dağıstanlı Ali Paşa tarafından aile mezarlığı olarak inşa edilen türbede paşanın eşi Zeynep Hanım ve kızı Ayşe Hanım'a ait iki sandukalı mezar bulunmaktadır. Baş taşlarındaki kitâbelerden anne ve kızın aynı tarihte (1188/1774) öldüğü anlaşılmaktadır (kitâbeler için bk. a.g.e., s. 25).

Altı ayaklı altıgen planlı baldaken tarzındaki türbenin gövdesini meydana getiren ayaklar birbirine sivri kemerlerle bağlıdır. Üstü altıgen bir kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür. Oturtmalığı ve kriptası olmayan türbe düzgün kesme taşla oluşturulmuş bir kaide üzerine oturmaktadır. Kuzey cephesinin en üst kemer köşeliğinin yüzey kısmında taş üzerinde minareli cami tasviri, vazö içerisinde çiçek motifleri süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. 1963'te depremde hasar gören yapı 1966-1967 yıllarında onarılmıştır.

SAAT KULESİ. Sultan Murad Camii'nin avlusunun kuzeydoğu köşesinde şehre hâkim bir tepede bulunan saat kulesinin Osmanlı sınırları içinde ilk saat kulesi olduğu ve 1566-1573 yılları arasında inşa edildiği belirtilmektedir (Samardžić, s. 130).

Toplam yüksekliği 39,80 m. olan kule, gövdesi itibarıyla geleneksel Osmanlı mimari özelliğini muhafaza etmekle birlikte üst kısmındaki iki kademeli seyir köşkü ve külâh kısmı neo-klasik dönem özelliklerini yansıtmaktadır.

Düzen kesme taşla yapılmış, 5,50 × 5,50 m. ölçüsündeki kare planlı kaide üzerinde sekizgen prizmal gövdeye oldukça iri dört köşelikle geçilmiştir. Sekizgen gövde iki kademeli olarak tuğladan inşa edilmiştir. Gövdenin üst kısmında balkonlu bir köşk ve külâh yer almaktadır. Sekizgen gövdenin en üst kısmına dört yönde birer adet saat kadranı yerleştirilmiştir.

Saat kulesinin saati Macaristan'daki Siget kasabasından getirilmiş ve saatle beraber onu çalıştıracak usta da Üsküp'e yerleşmiştir.

1814, 1889 ve 1903 yıllarında çeşitli onarımlar geçiren saat kulesi 1963 depreminde büyük hasar görmüş, 1966-1977 yılları arasında onarılmıştır. 1903'te yapılan onarım esnasında saat kulesinin yeni saatinin İsviçre'den getirildiği belirtilmektedir (Kumbaradži-Bogoević, Osmanliski, s. 27).

2006 yılına kadar mekanizması ve kadranı olmadığından çalışmayan saat 2007'de Türkiye Cumhuriyeti'nin maddî katkılarıyla aslî fonksiyonunu kazanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Evliya Çelebi, Seyahatnâme, V, 555, 556, 559; Krum Tomovski, "Pregled na Poznačajnite Turbinja vo Makedonija", Zbornik na Tehničkot Fakultet 1957/58, Skopje 1957-58, s. 102-103; Radovan Samardžić, Beograd i Srbija u Spisima Francuskih Savremenika XVI-XVII vek, Beograd 1961, s. 130; L. Kumbaradži-Bogoević, "Les turbés de Skopje", Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca (Venezia 26-29 Settembre 1963), Napoli 1965, s. 34-35; a.mlf., Osmanliski Spomenici vo Skopje, Skopje 1998, s. 16-27; İsmail Eren, Rumeli'de Türk Kültürü, İstanbul 1970, s. 24; Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri III, s. 265-268, 275-276, 294, 304-305; a.mlf., "Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları", VD, sy. 3 (1956), s. 152-154, 162-163; Yahya Kemal Beyatlı, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hâtıralarım, İstanbul 1986, s. 1, 21, 29; M. Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1992, s. 31; Mustafa Özer, Üsküp'te Türk Mimarisi (XV.-XVI. Yüzyıl), Ankara 2006, tür.yer.; G. Elezović, "Turski Spomenici u Skoplju", Glasnik Skopskoog Naučnog Društva, VII-VIII, Skopje 1930, s. 177-192; Semavi Eyice, "Üsküp'te Türk Devri", TK, sy. 2 (1963), s. 22; A. Tanevska, "Sanaciono-Konzervatorski Raboti na Sultan Muratova Džamija vo Skopje", Kulturno Istorisko Nasledstvo vo SR Makedonija, XVIII, Skopje 1983, s. 187-192; Mehmet Zeki İbrahimgil, "Makedonya'da Türbe Yapıları ve Türk Sanatındaki Yeri", EJOS: Electronic Journal of Oriental Studies (www2.let.uu.nl/solis/ anpt/EJOS/pdf4/56Ibrahimgil.pdf), IV (2001), s. 1-30; Kâmûsü'l-a'lâm, II, 932-933. **cilt: 37, sayfa: 509-511**Mehmet Zeki İbrahimgil

IRGANDI KÖPRÜSÜ

Bursa'da Gökdere suyu üstünde XV. yüzyılda yapıldığı sanılan köprü.

Müellif:

SEMAVİ EYİCE

Bursa'da şehrin içinde, Yeşil semtini ikiye ayıran Gökdere vadisinde aynı adı taşıyan derenin üzerinde bulunan Irgandı Köprüsü, buradaki erken Osmanlı dönemi mimari eserlerinin en önemlilerinden biridir. Kim tarafından ve hangi tarihte inşa edildiğini gösteren bir kitâbenin mevcudiyeti bilinmemektedir. Evliya Çelebi de hakkında uzunca açıklama yaptığı köprünün kitâbesinden bahsetmeden Orhan Gazi tarafından şehrin fethinden az sonra yapıldığını belirtir. Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârîh*'te Irgandı Köprüsü'nün bâniyle inşa tarihine dair üç beyit kaydetmiştir. 897 (1492) yılını veren bu manzumenin nereden alındığı belirtilmemiştir. Tarih beyti doğru kabul edildiği takdirde köprünün Hâce Muslihuddin tarafından yaptırıldığı ileri sürülebilir. Bu dönemde "tüccar" karşılığı olarak kullanılan "hoca-hâce" kelimesinden hareketle de köprüyü Bursa'nın varlıklı bir tüccarının inşa ettirdiğini söylemek mümkündür.

Ekrem Hakkı Ayverdi köprü hakkında Bursa kadı sicillerinden bazı notlar çıkarmıştır. Buna göre Ali el-Irgandî adında bir kişinin oğlu olan Hâce Muslihuddin köprüyü 846'da (1442) yaptırmış ve 902 (1497) yılına doğru Bilecik'te şehid olmuştur. Şüphesiz bu bilginin başka belgelerin ışığında kontrol edilmesi gerekir. Çünkü Muslihuddin köprüyü yaptırdıktan elli-elli beş yıl sonra öldüğüne göre bu eseri çok genç yaşta inşa ettirmiş olmalıdır. Halbuki yukarıda sözü edilen manzumenin son mısraında yer alan "oldu cîsr-i bî-misâl" ibaresinin ebced karşılığı 897 (1492) olarak kaydedilmiştir ki bâninin de bu tarihte vefat etmesi normaldir. Aynı belgeye göre (Bursa Kadı Sicilleri, *Defter*, nr. 13, s. 11) hayır sahibinin iki oğlu ile bir kızı vardır; ayrıca Sakarya üzerindeki diğer köprüsü ile kaldırımlar için de para ayrıldığını belirten belge 902 yılı Ramazanına (Mayıs 1497) aittir. Bursa kadı sicillerinde bulunan başka bir

belgeden (*Defter*, nr. 72, s. 114), Muslihuddin'in torunu Ahmed Çelebi oğlu Muslihuddin'in babasından kalan servetle köprünün üstüne otuz bir dükkân yapmayı tasarladığı, köprünün kuzey ucundaki beş dükkândan birini mescid haline getirdiği ve Cemâziyelâhir 966 (Mart 1559) tarihli vakfiyesiyle bazı şartlar belirlediği anlaşılmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi, dükkânların Muslihuddin tarafından köprünün ilk yapımından yüzyıl kadar sonra ilâve edildiğini kabul eder. Bu esere dair bir monografi hazırlayan Yılmaz Önge ise köprü ile dükkânların bir bütün olarak aynı zamanda yapıldığını ileri sürmektedir. Önge, bu görüşüne uygun olarak köprü ve dükkân gözlerinin esas biçimlerine göre tahminî rölövelerini de çizerek yayımlamıştır. Köprünün iki ucundaki ayakların içinde mekânların olması, ayrıca yukarıdaki dükkânlarla bağlantı sağlayan hücrelerin varlığı, yapım sırasında üstünde dükkânların bulunacağını düşündüğüne işarettir. Bu duruma göre XV. yüzyıldaki ilk inşada ahşap dükkânların mevcut olduğu, daha sonra belki bunlar yandıktan 1559'da kâgire dönüştürüldüğü de ihtimal dahilindedir. Bursa kadı sicillerinde köprünün ve dükkânların tamirleriyle ilgili kayıtlar da bulunmuştur (*Defter*, nr. 110, s. 5, 6; nr. 116, s. 108; nr. 127, s. 230; nr. 243, s. 123; nr. 304, s. 3). Bu belgeler köprü üstündeki dükkânların kurşun örtülü olduğunu ve 10 Rebûlevvel 975 (14 Eylül 1567), 21 Rebûlâhir 975 (25 Ekim 1567), Zilkade 980 (Mart 1573), Rebûlevvel 984 (Haziran 1576), Receb 1041 (Şubat 1632) tarihlerinde tamir edildiğini göstermektedir. Ayrıca köprünün sel yüzünden harap olan bir ayağının acele tamiri için 1265 Muharreminde (Aralık 1848) bir kayıt düşülmüştür.

Köprünün "ırgalamak, sallamak, sarsmak" anlamıyla ilgili olan adını nereden aldığı hususunda bazı görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan biri, eseri yaptıran Muslihuddin'in babası Ali el-Irgandî'nin Irgand adlı bir yerden olduğu şeklindedir. Evliya Çelebi ise XVII. yüzyılda bu isme dair inanılması zor bazı menkıbeler anlatır ve bu adı "ırgandı" kelimesiyle ilgili gösterir.

Köprünün iki kenarına dükkânların yapılması ile eser bir arasta görünümü kazanmıştır. Nitekim 1573-1589 yılları arasında Bursa'ya gelen Alman Reinhardt Lubenau, Irgandı Köprüsü'nün tek kemerinin üstünde dükkânların

sıralandığını bildirir. Ona göre uzunluğu 300 m. kadar olan köprü Bursa'nın fethinden önceye ait bir hıristiyan eseridir.

1640'ta Bursa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi köprünün üzerindeki çarşıda 200 kadar hallaç dükkânının olduğunu belirtir ve şu bilgileri verir: "Bu cisr dükkânlarının üzeri cümle tonoz kemerlerle mebni olup kurşunla mesturdur. Bu cisrin iki başında kale kapıları gibi demir kapılar üzere mazgal delikleri vardır. Kapılar seddedilirse başka bir yerden zafer mümkün değildir. Cisrin bir tarafı boştur, han gibi misafirhâne olup at bağlanır. Rum, Arap ve Acem'de bir gözlü, meşhûr-ı âfâk, eflâke ser çekmiş, azîm cisrlerin biri de budur."

Osmanlı dönemi boyunca Bursa'dan geçen seyyahlar kitaplarında Irgandı Köprüsü'ne dair bilgi vermişlerdir. Anadolu'da incelemeler yapan Charles Texier'nin eserinde köprüye dair etraflı bir tasvir bulunmamakla beraber XIX. yüzyılın ilk yarısındaki görünümünü aksettiren bir gravür yer alır. Aynı yıllarda 1836'da Bursa'ya gelen Miss Julia Pardoe seyahatnâmesinde köprünün bir gravürünü yayımlamış ve yapıyı Roma eseri olarak tanıtmıştır. Köprü üstündeki dükkânlarda o sırada dokuma tezgâhları vardır. Cevdet Çulpan tarafından Semavi Eyice'ye verilen bir nota göre Gazzîzâde Abdüllatif Efendi'nin 1240 (1824-25) tarihli yazma eserinde (*Hulâsatü'l-vefeyât*, vr. 51^b), "Irgandı cisri vâcibüsseyr bir köprüdür, gayette arîz ve tûlü üzre kâgir sakıftır, iki tarafında kâgir odalar vardır, derûnunda kutnu tezgâhları işler, bir garip seyrandır" denilmektedir. Köprü hakkındaki dikkat çekici diğer bir kayıt Ahmed Cevdet Paşa'ya aittir. Onun bildirdiğine göre 1855'te Bursa'yı harap eden şiddetli depremde Sultan I. Murad'ın inşa ettirdiği köprü bütünüyle yıkılmasa da çok zarar görmüştür. Depremde yapının üstündeki tonozlu sıra dükkânların da yok olduğu sonraki yıllarda çekilen fotoğraflardan belli olmaktadır. Bu felâketin arkasından 1278'de (1861-62) basılan şehir planında, iki tarafında değişik ölçülerde otuz iki-otuz beş kadar dükkân sıralanan Irgandı Köprüsü, ortasındaki yolun üstü açık bir çarşı olarak işaretlenmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında köprünün üstünde, kâgir beden duvarına kısmen ağaç eliböğründelerle dayanmış çıkmalara oturan, ahşap evleri andıran ve bir mimari bütünlüğün olmadığı açıkça görünen dükkânların bulunduğu birçok fotoğraftan anlaşılmaktadır. Ayrıca Mary Adelaïde Walker adında bir İngiliz

kadının anonim olarak yayımladığı taş basması albümdeki resimler arasında da köprünün bir deseni vardır (M. W. Brousse, *Album historique*, baskı yeri ve tarihi yok). Yılmaz Önge, bu çizimin daha iyisinin *Illustrated London News* dergisinin 15 Şubat 1890 tarihli sayısında çıktığını belirtmektedir. I. Dünya Savaşı'ndan önce ve Millî Mücadele'nin hemen arkasından Türkiye'de çok yeni olan usullerle renkli hârikulâde fotoğraflar çektiren Fransız Albert Kahn'ın arşivinde de Irgandı Köprüsü'nün 3 Haziran 1913'te A. Leon tarafından çekilmiş resmi bulunmaktadır.

Millî Mücadele yıllarında Bursa'yı işgal eden Yunanlılar 1922'de geri çekilirken köprü de tahrip edilmiş ve üstündeki dükkânlar bütünüyle ortadan kalkmıştır. Irgandı Köprüsü Bursa Belediyesi'nce 1949 yılında tamir edildiğinde tarih içindeki geçmişi hiç hesaba katılmaksızın sadece şehrin iki yakasını birbirine bağlayan bir unsur olarak düşünülmüş ve bu anlayışla ihya edilmiştir. Bu tarihî eser, bugün eski gravür ve fotoğraflardaki görünümünden çok farklı ve bir vakitler güzelliğini vurgulayan romantizminden yoksun olarak görevini sürdürmektedir.

Irgandı Köprüsü, Gökdere vadisinin iki tarafındaki kayalıklarda inşa edilen ayaklara bağlanmış, 15 m. kadar bir açıklığa ve yaklaşık bir o kadar yüksekliğe sahip sivri, Türk kemerli bir yapıdır. İnşasında muntazam kesme taşlar kullanılmıştır. Köprünün döşemesi hizasında cephesinde dizi halinde taş konsollar bulunuyor ve bunlar iki sıra halindeki tonozlu dükkânların taşkın dış cephelerini taşıyordu. Önge, dükkân hücrelerinin bu dış cephelerinde üstleri sivri boşaltma (tahfif) kemerli pencereler bulunduğunu düşünmüştür. Nitekim Miss Pardoe'nunkinde daha intizamsız olmasına rağmen Texier'nin gravüründe bu pencereler görülmekte ve ortadaki yolun üstünün de çifte meyilli bir çatı biçiminde örtülü olduğu anlaşılmaktadır. 1855 depreminden sonra çekilen fotoğraflarda konsollar kaybolmuş, dükkânlar ise değişik ölçülerde ve mimarileri birbirini tutmaz biçimde kiremit örtülü çatılarla ahşaptan yapılmış olarak mevcuttur. Cephelerinin çıkmaları eliböğründeler tarafından taşınmaktadır. Köprünün 1922'de son tahribi ve dükkânların yakılmasından sonra 1949 tamirinde cepheler yükseltilmiş, böylece iki uçtaki sokaklarla aynı seviyede bağlanmıştır. Bugün alttaki muntazam kesme taş

örgünün üstünde poligonal yontulmuş taşlardan olan bu ek yükseltme açıkça görülür.

Köprünün bir ucundaki ayağın içine dışarıdan bir kapıdan geçilerek girilebilir. Karşı taraftaki ayağın içinde de bunun benzeri bir boşluk olduğu dışarıdan görülen mazgalların varlığından tahmin edilmekle beraber bu ikinci mekâna girilemediğinden ne olduğu hakkında bir kanaat edinilememiştir. Kuzeybatı tarafındaki boşluk dikdörtgen planlı olup $4,50 \times 14,85$ m. ölçüsündedir. Üstü tuğla örgülü bir beşik tonozla örtülmüş, duvarlarında yer yer tamir izleri ve yamalara rastlanmıştır.

Köprü üstünde evvelce mevcut dükkân gözlerinin tabanları ile büyük mahzenin tonozu arasında yine tonozlu küçük hücreler bulunduğu tesbit edilmiştir. İlk defa Önge tarafından görülerek incelenen ve dışarıya açılan bir mazgaldan hava ve ışık alan bu küçük hücrelerden biri $1,67 \times 3,00$ m. ölçüsündedir. Tonozunda $0,43 \times 0,75$ m. ölçüsünde bir menfezin bulunması, bu hücrenin aslında üstündeki dükkânla bağlantılı olduğunu gösterir; hatta belki de onun ardiyesiydi. Dış cephelerde tek sıra halinde çok sayıda mazgal bulunuşu bu dar mekânların adetlerinin de çok olduğunu belli eder. Önge, bu hücrelere nazaran daha alt seviyede bulunan tonozlu büyük mekânın ahır veya antrepo olabileceğini düşünmüştür. Ayrıca bazı söylentilere göre burası bir süre Ermeniler tarafından şaraphane olarak kullanılmıştır. Nitekim köprünün şehir tarafındaki ucu evvelce Ermeni mahallesi olduğundan Bursa'da uzun süre Fransa konsolosu olan Ermeni asıllı G. Bay'ın aynı zamanda konsolosluk olan evi bu köprünün başında bulunuyordu. Eski kartpostallarda damında Fransız bayrağı ile görülen bu ev, başta Pierre Loti olmak üzere pek çok yabancı tarafından ziyaret edilmiştir. İçi değerli Osmanlı eserleriyle döşenmiş olan eski Türk üslûbundaki köşke, Ahmed Hâşim'in 1928'de basılan *Gurebâhâne-i Laklakan* adlı eserinde yer almıştır. Bu yapı bir ara ünlü kebabçı İskender'in mülkiyetine intikal etmişse de satıldıktan sonra on beşyirmi yıl içinde yıktırılıp ortadan kaldırılmıştır.

Irgandı Köprüsü, üstünde çarşısı ile Türk sanatında benzerlerine az rastlanan değişik bir köprü örneği idi. Eski şekline benzer bir biçimde ihya edilmeyişi

turistik ağırlığı olan Bursa şehri için büyük bir kayıptır. Venedik'te bugün şehrin en büyük turistik yerlerinden biri olan, üstünde galeri ve dükkânlar bulunan Rialto Köprüsü ile Floransa'daki Ponte Vecchio çarşılı köprü geleneğini sürdürürken Irgandı Köprüsü'nün sadece bir geçit yeri görünümünü almış olması üzüntü vericidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Bursa Kadı Sicilleri, *Defter*, nr. 13, s. 11; nr. 72, s. 114, nr. 110, s. 5, 6; nr. 116, s. 108; nr. 127, s. 230; nr. 243, s. 123; nr. 304, s. 3.
- Gazzîzâde Abdüllatif, *Hulâsatü'l-vefeyât*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2257, vr. 51^b.
- R. Lubenau, *Beschreibung der Reisen* (ed. W. Salm), Königsberg 1914-1930, II, 78.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 26-27.
- Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih* (haz. Fahri Ç. Derin – Vahid Çabuk), İstanbul 1985, s. 368.
- J. Pardoe, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836*, London 1837, II, 202-203.
- Ch. Texier, *Asie mineure*, Paris 1869; *a.e.: Küçük Asya* (trc. Ali Suad), İstanbul 1339, I, 224, 240, rs. 2.
- Cevdet, *Tezâkir*, I, 32-34.
- J. Nettancourt-Vaubecourt, *Sur les grandes routes de l'Asie mineure*, Paris 1908, lv. III.
- Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, s. 121-122.
- a.mlf., "Irgandı Köprüsü", *Uludağ: Halkevi Dergisi*, sy. 84, Bursa 1947, s. 1-2.
- a.mlf. – Cüneyt Ölçer, *Bursa'da Tarihî Köprüler ve Kurumun 1968 Yılı Çalışma Raporu ile Bilançosu*, Bursa 1968, s. 8.
- A. Gabriel, *Une capitale turque Brousse - Bursa*, Paris 1958, s. 195-197.
- Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi II*, s. 368-369.
- Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 106-107, rs. 61.
- Gülgün Tunç, *Taş Köprülerimiz*, Ankara 1978, s. 105 vd.
- Yılmaz Önge, "The Original Architecture of Irgandı Bridge in Bursa", *V. International Congress of Turkish Art*, Budapest 1978, s. 693-704.
- a.mlf., "Bursa'da Irgandı Köprüsünün Orijinal Mimarisi", *VD*, XIII (1981), s. 425-448.
- P. Dumont, *Turquie-Türkiye 1912-1923: Autochromes-Collections Albert Kohn*, Paris 1980, nr. 68.
- Gazali Saltık, "Bursa'da İlk Yapılan Köprü ve Garip Bir Olay", *Uludağ: Halkevi Dergisi*, sy. 83, Bursa 1947, s. 1-2.
- Doğan Yavaş, "Bursa'da Irgandı Köprüsü", *STAD*, sy. 10 (1991), s. 14.

